

Макроекономіка

Тетяна ЖЕЛЮК

**КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ
УПРАВЛІННЯ ДОВГОСТРОКОВИМ
РОЗВИТКОМ УКРАЇНИ:
НАЦІОНАЛЬНА МОДЕЛЬ
ТА ГЛОБАЛЬНІ ВИКЛИКИ**

Резюме

Визначено наукові імперативи розробки доктрини довгострокового розвитку національної економіки. Обґрунтовано стратегічні вектори управління довгостроковим розвитком національної економіки з урахуванням викликів глобального середовища. Доведено необхідність посилення інституційної спроможності в розробці та використанні макромоделей для забезпечення збалансованого розвитку національної економіки на перспективу.

Ключові слова

Розвиток національної економіки, національна модель, інноваційно-активний, неосферизований розвиток.

Класифікація за JEL: E0, E66.

© Тетяна Желюк, 2009.

Желюк Тетяна, канд. екон. наук, доцент кафедри державного і муніципального управління, Тернопільський національний економічний університет, Україна.

Стан та довгостроковий розвиток національної економіки як організованої цілісної системи, її взаємодія із зовнішнім середовищем залежать від механізмів, які зумовлюють її соціально-економічний розвиток та опираються на внутрішні й зовнішні економічні інтереси країни. При цьому на якісно новому рівні реалізується втручання держави в перспективний розвиток національної економіки, яке ґрунтується на взаємодоповнюючих теоріях, концепціях, одна з яких стає домінуючою. Їхня ефективність підтверджується або спростовується результатами макроекономічної діяльності.

У цьому контексті посилюється прикладний інтерес до інструментарію державного управління довгостроковим розвитком національної економіки, використання якого диктується потребою вирішення питань дефіциту природних ресурсів, екологічних проблем, необхідністю врахування процесів глобалізації та регіоналізації у світовому господарстві, подолання кризових явищ, пов'язаних із трансформаційними процесами, забезпечення національної безпеки, вирішення проблем циклічних коливань.

Варто згадати досвід Франції, Німеччини, Японії, Китаю, в яких співіснують стратегічне управління і ринкове саморегулювання, має місце висока синхронізація інструментарію мега-, макро-, мікрорегулювання довгострокового розвитку економіки.

Так, Генеральний комісаріат з планування у Франції, який утворений і функціонує ще з 1946 р., розробив національну стратегію соціально-економічного розвитку Франції на період з 2010 по 2020 рр. У цьому документі сконцентровано увагу на позиціонуванні Франції у світовому господарстві, особливостях соціальної стабільності французького суспільства, модернізації інструментарію державної політики в соціально-економічній сфері.

Управління економічного планування при Економічній раді Японії за допомогою Генерального плану (довгострокової програми) визначає п'ять стратегічних напрямів структурної трансформації національної економіки: покращення якості життя, виконання країною зобов'язань у світовому співтоваристві, проведення адміністративно-фінансової реформи, підтримка програм науково-технічного розвитку, спрямованих на побудову суспільства з «нульовими відходами».

Держплан у Китаї здійснює макроекономічне стратегічне та політичне планування з дотриманням таких стратегічних векторів економічних реформ, як розробка перехідної моделі економічного зростання, забезпечення урбанізації китайської економіки, вирішення соціальних проблем, збільшення відкритості економіки. Управління економікою в Китаї характеризується високою якістю довгострокових стратегій, у яких вдало поєднується конкуренція не лише технологій, а й культурних цінностей, що забезпечує консолідацію суспільства в досягненні визначених стратегічних цілей. Економіка

Росії перебуває також у процесі становлення нової політекономічної моделі, домінуючими ознаками якої є централізація управління, активне використання перспективних нанорозробок на фоні стратегічного аналізу тенденцій та процесів, посилення науково-технічної бази економічного прогресу.

Сьогодні з упевненістю можна говорити про створення так званої наднаціональної системи управління довгостроковими розвитком економіки, в якій провідну роль відграють:

- Організація об'єднаних націй, яка в рамках глобальної програми розвитку (ПРООН) співпрацює зі 166 країнами світу, у тому числі із Україною¹ в напрямку об'єднання національних та глобальних зусиль у вирішенні питань покращення рівня життя, забезпечення демократичного врядування та безпеки розвитку. У рамках Глобальної стратегії сталого розвитку на 2003–2015 рр., прийнятої в Йоганнесбурзі в 2002 р., ООН сприяє вирівнюванню соціально-економічних рівнів у розвитку на глобальному, регіональному та субрегіональному рівнях. Саме тому вектор сталого розвитку знайшов своє відображення у Стратегії сталого розвитку та структурно-інноваційної перебудови України на 2004–2015 рр., яка до сьогодні не отримала законодавчого закріплення. У країнах – членах ООН та її спеціалізованих установах завдяки прийнятій системі національного рахівництва проводять постійний моніторинг соціально-економічних явищ та розробляють макроекономічні моделі щодо планування та прогнозування розвитку економіки;
- Організація Північноатлантичного договору (НАТО), яка використовує зовнішні механізми врегулювання кризових ситуацій, передбачені Хартією про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору, Планом дій Україна – НАТО, Партнерством заради миру;
- Парламентська Асамблея, суд та арбітраж Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), які використовують реальні механізми раннього попередження криз, оперативної експертної підтримки, що передбачені Стратегією ОБСЄ з протидії загрозам, безпеці та стабільності у XXI столітті через Хартію європейської безпеки, Стратегію ОБСЄ у сфері економічного та екологічного виміру;
- Європейський банк реконструкції та розвитку, який є найбільшим фінансовим інвестором в Україні і реалізує середньострокову стратегію диверсифікації виробничої бази, загального покращення конкурентоспроможності країни, розвитку місцевих ринків капі-

¹ Стандартна базова угода про співпрацю була підписана 18 червня 1993 р. У 2005 р. була підписана Рамкова програма допомоги для України щодо впровадження інституційних реформ.

талу, реформування енергетичного сектору та покращення ефективності корпоративного управління.

В умовах національної економіки дослідження окремих аспектів управління довгостроковим розвитком національної економіки на макро- та мезорівнях здійснюють провідні науковці О. О. Бакаєв, В. М. Гейць, М. В. Михалевич, Б. Є. Патон, Б. Я. Панасюк, О. Г. Івахненко, Б. Д. Гаврилишин, І. В. Сергієнко, Л. Ф. Гуляницький, І. В. Крючкова, В. Ф. Бесєдін, В. П. Науменко, Я. А. Жаліло, М. І. Скрипниченко та інші. Віддаючи належне працям цих науковців, слід констатувати, що цілісної наукової концепції управління довгостроковим розвитком національної економіки не сформовано досі. Відсутні єдині підходи, принципи, які робили б управління довгостроковим розвитком національної економіки ефективним. Крім того, існує гостра необхідність розробки виважених наукових підходів до подолання негативних факторів розвитку державного сектору: корупції, адміністративних шоків, низької якості адміністративних послуг, які стримують розвиток національної економіки і тим самим не дають можливості позиціонуватись у світовому господарстві. Дослідницький імператив підсилюється потребою передбачати кризові явища та забезпечувати капіталізацію конкурентних переваг на світовому ринку, адже Україна має доволі високі позиції у розвитку наноекономіки (науково-дослідна база, технологічні ідеї, освіта тощо).

Отже, визначення об'єктивних передумов та завдань управлінського впливу держави на економічний розвиток національної економіки на перспективу в умовах сучасного трансформаційного розвитку становить як науковий, так і практичний інтерес. Тому в рамках цієї наукової статті вважаємо за доцільне обґрунтувати концептуальні засади управління довгостроковим розвитком національної економіки, які знайшли би своє відображення у відповідній доктрині довгострокового розвитку національної економіки.

Об'єктом довгострокового управління є економічний розвиток національної економіки, який можна розглядати як процес функціонування та еволюції економічної системи в довгостроковому періоді. В еволюційному плані дослідження етимології розвитку економічної системи дає змогу виділити суспільну теорію, теорію господарського кругообігу, теорію структурних змін, теорію відкритої економіки, гуманістичну теорію.

Дефініцію довгострокового розвитку вважаємо за доцільне розглядати як еволюційний процес нагромадження і реалізації економічного потенціалу в контексті зміни структурного, організаційно-технічного, організаційно-економічного, соціального, ресурсного, господарського механізмів функціонування національної економіки протягом довгострокового періоду. При цьому еволюційний процес може мати форми росту, звичайного відбору, прискореного розвитку, нестійкого розвитку (біфуркації), магістральної еволюції, конкурентного розвитку. Відзначимо, що ряд науковців вважають, що світова економіка розвивається навколо так званого «біфуркаційного ядра» [1], а основними рушійними силами довгострокового розвитку є матеріальні

та духовні цінності людини, що формуються та розвиваються під впливом потреб і суперечностей економічної системи.

Необхідність розробки доктрини довгострокового економічного розвитку вперше було зазначено в монографії «Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку» В. М. Гейця та Б. Є. Кваснюка. На їхню думку, в основі такої доктрини має бути просування до постіндустріалізованого соціалізованого суспільства з високими характеристиками якості життя населення, формування нового технологічного устрою і соціально-орієнтованої ринкової економіки за умови провідної ролі держави в її трансформації та регулюванні через розробку стратегій, які забезпечуватимуть реалізацію довгострокових пріоритетів, формування та розширення соціальної бази, екологізацію економічного розвитку на засадах гуманізації та демократизації суспільства, випереджального розвитку при максимальному використанні власних ресурсів та підвищенні конкурентоспроможності національної економіки [2, с. 94–95].

Аналізуючи макроекономічні тенденції та сценарії розвитку світової економіки епохи Постмодерну, В. П. Семиноженко звертає особливу увагу в управлінні довгостроковим розвитком на необхідність розбудови суспільства знань, що підтримує наявний соціальний оптимізм політикою покращення рівня життя населення та суспільного самопочуття [3, с. 50].

Характеризуючи ідеологічні засади державного управління економікою, Б. Я. Панасюк загострює питання розробки ідеальної прогнозованої моделі розвитку, пріоритетом якої стало б вирішення соціальних завдань та забезпечення структурних перетворень, яка знаходила б своє відображення в елементах прогнозування, планування, програмування [4].

Ці підходи акцентують увагу на цільових орієнтирах управління довгостроковим розвитком національної економіки й упускають можливість оптимального поєднання регулятивного інструментарію в отриманні бажаних результатів.

Найбільш вдало сучасну парадигму управління довгостроковим розвитком висвітлюють у своїх працях Я. А. Жаліло та А. І. Семенченко, на думку яких стратегічне управління – це засіб запобігання, нейтралізації, ліквідації або зменшення впливу деструктивних та дестабілізуючих факторів на розвиток національної економіки, який має використовувати весь комплекс політичних, економічних, дипломатичних, інформаційних, інституційних механізмів державного управління, який передусім покликаний забезпечувати економічну безпеку країни в сучасному глобалізованому просторі [5, 6]. Дійсно, в сучасних умовах уряди країн повинні не лише дбати про внутрішній стан національної економіки, а й виробляти стратегію довгострокової економічної безпеки, яка дозволяла би враховувати зміни у світовому господарстві.

На нашу думку, кожен із вищепроаналізованих підходів виділяє лише окремі інструменти управління довгостроковим розвитком, покликані гаран-

тувати безпеку та стабілізацію національної економіки, але вони не містять системних наукових підходів до розкриття суті управління довгостроковим розвитком та організаційно-економічного механізму його реалізації.

У цьому контексті буде доречним авторське визначення управління довгостроковим розвитком національної економіки як сукупності методів, засобів, інструментів забезпечення ефективної реалізації довгострокових цілей розвитку національної економіки, що забезпечували б її адаптацію до змін у світогосподарській архітектоніці та гарантували національну безпеку і високий рівень життя громадян. При цьому сам процес управління довгостроковим розвитком слід розглядати як:

1) управління на основі передбачення змін та майбутніх тенденцій, а також небезпек, надзвичайних ситуацій, які можуть порушити ці тенденції розвитку національної економіки та вироблення відповідних стратегій (стратегічне планування). Зміст стратегічного планування розкривають його процедури: прогнозування (прогнози), програмування (програми), планування (плани). При цьому:

- стратегія будь-якої держави визначає трансформацію пріоритетів і механізмів державного втручання в економіку для реалізації стратегічних цілей через систему стратегічного планування і характеризує спрямованість дій держави і принципи їхньої реалізації загалом на довгостроковий період. Стратегічне планування передбачає безперервний процес організації й коригування цілей, функцій і форм управлінської діяльності державних органів щодо наміченої нової якості розв'язання проблеми, стану суб'єктів, об'єктів управління, процесів, які розвиваються у суспільному житті України, вимагають осмислення, врахування національної специфіки, об'єктивних передумов, що формуються на основі загальноцивілізаційного прогресу;
- програма – окреслює основні напрями діяльності в певній сфері та сукупність взаємопов'язаних заходів, спрямованих на вирішення окремих завдань;
- прогноз – дає змогу в розширеній формі представити та обґрунтувати результати вірогідного уявлення про перспективи, можливий стан економіки в майбутньому та альтернативні шляхи розвитку;
- план – передбачає низку конкретних заходів у рамках чітко визначеного документу планування, спрямованого на виконання конкретних завдань.

2) управління на основі екстраполяції трендів, наукового передбачення. У даному випадку можна говорити про передбачення, яке базується на попередніх тенденціях, що, як правило, екстраполюються в оптимістичному зрізі. Сьогодні теорію наукового передбачення вдало доповнюють елементи планології (наукового передбачення альтернативних напрямів розвитку),

екотопії (глобального проектування майбутнього, спрямованого на виживання людства), технотопії (передбачення майбутнього за допомогою практичного застосування знань, умінь, наявного досвіду); практикції (формування системи соціальних реформ, спрямованих на побудову кращого, порівняно з існуючим, світом), есхатології (вивчення загроз сучасній цивілізації та можливих шляхів розв'язання наявних технологічних чи соціально-політичних проблем), альтернативістики (дослідження різноманітних напрямів і проблем формування так званої альтернативної цивілізації: пошуки економної енергетики, сталого розвитку, порятунку довкілля, можливостей для всезагального й повного роззброєння, гуманізації освіти та культури, збереження сім'ї, підвищення ефективності охорони здоров'я тощо);

3) управління на основі гнучких технологій, які передбачають оперативне прийняття управлінських рішень у відповідь на непередбачені зміни в макро- та мегасередовищі. У даному випадку йдеться про використання інноваційних інструментів стратегічного управління (наприклад, стратегічного контролінгу);

4) управління на основі контролю за виконанням поставлених цілей та стратегічного контролінгу, який має стати ефективним механізмом визначення макроекономічних ризиків у розробці прогнозних документів та застосовувати процедуру корегування макропрогнозів.

Загалом систему управління довгостроковим розвитком економіки можна представити як сукупність пріоритетів (векторів), цілей, завдань, принципів, моделей, суб'єктів, об'єктів, механізмів, що забезпечують узгодження інтересів, форм, методів, інструментів управлінського впливу.

При цьому управління довгостроковим розвитком повинно включати в себе:

1) обґрунтоване визначення перспективних цілей розвитку національної економіки, які консолідували б суспільство та політичні сили навколо зрозумілої всім ідеї розвитку;

2) визначення напрямів руху, тобто загальних вимог до перспективного стану суспільства, правил і обмежень для вибору альтернативних способів поетапного вирішення нагальних проблем;

3) розробку забезпеченого ресурсами алгоритму (технології) реалізації обраного способу довгострокового розвитку, яка давала б можливість її оцінки, контролю, реакції на результати контролю на етапах реалізації;

4) можливість підвищення активності всіх суб'єктів економічної діяльності завдяки встановленню на перспективу гарантованих правил поведінки держави, переміщення політичних дебатів про цілі та шляхи розвитку від гасел і декларацій у площину порівняння альтернативних способів реалізації намічених цілей.

Доктрина управління довгостроковим розвитком національної економіки повинно опиратися на принципи, які б, з одного боку, дозволяли

об'єднувати країну в єдине ціле на рівні стратегічної влади – щодо інших країн, міждержавних утворень, які суттєво впливають на політичні та економічні процеси у світовому господарстві, а з іншого боку, дозволяли б вирішувати питання збереження та розвитку національної ідентичності на довгостроковий термін часу та сприяли б світовому лідерству країни. До таких принципів повинні належати:

- принцип наукової обґрунтованості, згідно з яким управління довгостроковим розвитком принесе ефект тільки тоді, коли воно у своїй основі має відпрацьовану систему наукового передбачення соціально-економічних процесів.
- принцип системності, який передбачає наявність складної та розгалуженої системи управління довгостроковим розвитком, розробки та впровадження довгострокових стратегій, прогнозів, програм, планів;
- принцип цільової сумісності, за якого управління довгостроковим розвитком повинно взаємоузгоджуватися та взаємодоповнюватися на різних рівнях розвитку національної економіки: мікроекономічному, мезоекономічному, макроекономічному, макроструктурному, мегаекономічному;
- принцип гнучкості та послідовності, що дає змогу владі реагувати в управлінні довгостроковим розвитком країни на зміни будь-якого характеру і цим самим забезпечувати національну безпеку;
- принцип адекватності та багатомірності, тобто необхідності у стратегічно орієнтованій системі підтримувати рівновагу, забезпечувати загальну ефективність її функціонування, використовувати інноваційні інструменти в управлінні довгостроковим розвитком відповідно до умов трансформаційного розвитку, адаптуватися, проводити реформи відповідно до викликів внутрішнього та зовнішнього середовища;
- принцип достатності, згідно з яким інструментарій державного управління довгостроковим розвитком повинен передбачати такий ступінь державного втручання, який би в достатній мірі стимулював ділову активність економіки;
- принцип планованості, який дає змогу в управлінні довгостроковим розвитком використовувати потенціал різноманітних методів прогнозування, програмування, планування, розробляти сценарії розвитку в умовах невизначеності;
- принцип пропорційності й динамізму, який полягає в необхідності забезпечення збалансованості програмно-планових документів як умови пропорційного розвитку економіки, планування найважливіших пропорцій економіки, що стимулюють структурні трансфор-

мації, посилюють інвестиційну активність економіки, сприяють економічному зростанню та конкурентоспроможності.

В основі управління довгостроковим розвитком повинні бути покладені певні макроекономічні моделі:

1) моделі граничної продуктивності різних факторів виробництва (маржиналістський підхід), метою яких є максимізація граничної продуктивності факторів виробництва, що дозволить максимізувати темпи економічного зростання;

2) моделі оптимізації структурних пропорцій економіки (структуралістський підхід), метою якої є структурна перебудова економіки, виділення пріоритетних виробництв, розширення інвестиційної діяльності, виділення наукоємких, експортоспроможних і високотехнологічних галузей, державне сприяння інституційним змінам, зміцненню фінансового становища підприємств, максимізації споживчих витрат, збільшенню надходжень до державного бюджету, стабілізації торговельного балансу. Критерієм ефективності такої моделі є підвищена конкурентоспроможність вітчизняного виробництва;

3) моделі сталого економічного розвитку, де зона економічного розвитку обмежена інституційними умовами, в яких витримується баланс між стійкістю і розвитком, що зумовлюється прямим державним втручанням в економіку;

4) моделі економічного зростання, які базуються на ідеології неокласичного синтезу, неокейнсіанських моделях.

У цій ситуації виникає логічне запитання про модель, яку необхідно взяти за провідну (еталонну) в розробці та реалізації доктрини управління національною економікою в довгостроковому періоді. На нашу думку, вона повинна враховувати:

- сучасні напрями розвитку економічної науки, при цьому доцільно використовувати ті економічні теорії, які відповідали б об'єктивним можливостям України і забезпечували їй економічне відродження в найкоротший відрізок часу. До них слід віднести інституційно-соціологічний напрям, теорію економічних змін, розвиток синергетичної економіки, мезомодельовання, теорію наднаціонального розвитку;
- виклики глобалізованого розвитку світової економіки: розвиток корпорократії як однієї з форм інституційних мегапасток; формування нового середовища макросоціальних та макроекономічних відносин, яке породжує нові моделі національної модернізації; проблеми економічної, екологічної, культурної безпеки; поява політичних, економічних, соціальних шоків, явищ неоколонізму та неоімперіалізму; розвиток транснаціональних корпорацій, які разом із глобальною елітою за допомогою міжнародних організацій, держав-глобалізаторів підпорядковують собі нації-держави; вирі-

шення проблеми адаптації прийнятих на наднаціональному рівні стратегій розвитку до потреб локальних суспільств; удосконалення системи світових телекомунікацій, що приводить до створення штучної інтеграційної метасистеми – глобального мережевого суспільства;

- досвід розвинутих країн та нових індустріальних країн. Насамперед мова повинна йти про стратегії сталого розвитку, впроваджуючи які країни намагаються вирішити різні проблеми. Країни, що розвиваються, прагнуть домогтися економічного зростання, подолання бідності, залучення іноземних інвестицій. Перед розвинутими країнами постають екологічні проблеми, проблеми економічної безпеки. Необхідність реалізації стратегії сталого розвитку в Україні продиктована низкою об'єктивних чинників: міжнародних (офіційне приєднання України до рамкового документа ООН «Порядок денний на XXI століття»), екологічних (надмірне природно-техногенне навантаження), ресурсних (інтенсивна експлуатація природних ресурсів), соціально-демографічних та суспільних (низька якість і тривалість життя, зростання кількості інфекційних захворювань, масштабна трудова міграція працездатного населення за кордон), економічних (низька продуктивність факторів виробництва, низький рівень впровадження нанотехнологій).
- обов'язково мати у своїй основі соціально-орієнтований (людський) вектор, який передбачає покращення рівня соціально-економічного розвитку економічної системи на основі зростання якості життя, матеріального добробуту та різнобічного розвитку її громадян.
- враховувати вплив процесів регіоналізації принаймні у двох площинах геополітичній та економічній – з позицій формування потенційних переваг і загроз. Так у геополітичному плані до додаткових конкурентних переваг для національної економіки можна віднести можливість: позиціонувати себе в ролі регіонального лідера і рівноправного партнера одного з геополітичних блоків, які здатні контролювати глобальні процеси; глобалізувати національну економіку через процеси реінтеграції, розвиток транскордонного співробітництва; адаптувати та синхронізувати національне законодавство із законодавством розвинутих країн світу. До негативних наслідків потрібно віднести екогерентизацію макроекономічної політики, яка призводить до утворення квазідержавних структур.

Особливе місце в довгостроковому управлінні динамічними системами XXI ст. потрібно відводити моделям модернізованого конкурентоспроможного розвитку. Наукові основи для таких моделей закладені в раціональній ринковій концепції Адама Сміта; структурній концепції Ф. Еджуорта, А. Курно, Дж. Робінсона, Е. Чемберліна; концепції співконкуренції А. М. Бран-

дербургера (Гарвардський університет) та Б. Дж. Нейлбафф (Йельський університет); концепції конкурентних переваг країни М. Портера (Гарвардська школа бізнесу); інноваційній концепції інтелектуального лідерства (Г. Хемел, (Лондонська школа бізнесу) і К. К. Прахалад (Мічиганський університет); гуманітарній концепції (М. Грановетер, М. Кастельє, Р. Сведберг, А. Сен, А. Трен, Р. Холінгсворт, Ф. Шміттер та інші).

Тому доктрина державного управління розвитком національної економіки на перспективу, як соціально-орієнтованої, ноосферизованої, інноваційної економічної системи, повинна:

- враховувати наднаціональний вектор у розробці норм вітчизняного законодавства управління довгостроковим розвитком національної економіки;
- використовувати потенціал економіки знань, яка забезпечує довгостроковий ефект в управлінні національною економікою, формуючи конкурентні переваги на перспективу;
- у своїй основі мати довгострокову стратегію сталого розвитку й одночасно використовувати інструментарій структурних корекцій у підтримці обраних пріоритетних напрямів, розвитку інноваційних секторів економіки, тимчасової підтримки галузей – локомотивів зростання (в умовах кризи для України машинобудування та металургія відходять на другий план, а реальні можливості відновлення економічного зростання, з огляду на позитивну динаміку, є у сфері транспорту, будівництва та агропромислового комплексу);
- передбачати покращення якісних параметрів сектору державного управління як основного суб'єкта управління довгостроковим розвитком національної економіки та зміцнювати його потенціал у довгостроковому економічному зростанні.

Врахування цих пропозицій, безперечно, гармонізуватиме систему управління довгостроковим розвитком національної економіки, зміцнюватиме її позиції у світогосподарській архітектоніці, забезпечить позитивну динаміку на перспективу.

Література

1. Пахомов Ю. М. Біфуркаційний стан світосистемного ядра напередодні зміни світових лідерів / Ю. Пахомов // Економіка України. – 2008. – № 4. – С. 4–14.
2. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку. Монографія / За ред. акад. НАН України В. М. Гейця. – К.: Ін-т економіки прогнозування: Фенікс, 2003. – 1008 с.
3. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України: В 3-х томах. За ред. акад. НАН України В. М. Гейця, акад. НАН України В. П. Семиноженко, чл.-кор. НАН України Б. Є. Кваснюка. – К.: Фенікс, 2007.
4. Панасюк Б. Я. Державна планова система України: історія становлення та розвитку. Монографія – К.: Видавництво КНЕУ, 2005. – 412 с.
5. Жаліло Я. Економічна стратегія держави: теорія, методологія, практика. – К.: НІСД, 2003. – 368 с.
6. Семенченко А. І. Механізм стратегічного управління забезпеченням національної безпеки у кризових та надзвичайних ситуаціях // www.niss.gov.ua.

Стаття надійшла до редакції 9 листопада 2009 р.